

RISTO POPLAZAROV

Položaj, borbe i dostignuća Makedonaca u Egejskoj Makedoniji u prvoj polovici XX st.

Nakon balkanskih ratova dio makedonskog naroda s najvećim egejskim* (primorskim) dijelom Makedonije potpao je pod grčku vlast i bio izložen progonstvima, denacionalizaciji i asimilaciji s tvrdnjom da su to ljudi bez historijske prošlosti i bez budućnosti. Iz godine u godinu očekivalo se njihovo iščeznuće kao posebne nacionalnosti radi čega su se poduzimale i adekvatne mjere i akcije. Ali pokazale su se jalovim, jer do podjele Makedonije i nakon nje makedonski narod koji se našao u sastavu grčke države imao je svoju nacionalnu prošlost, borbe i dostignuća koja su osobito pridonijela da očuva svoju nacionalnu samobitnost.

Makedonci u Primorskoj Makedoniji odigrali su značajnu pozitivnu ulogu u historiji makedonskog naroda. Dali su velik broj aktivista i značajne snage u svim važnijim općemakedonskim naporima i nacionalnooslobodilačkoj borbi na kulturno-prosvjetnom i revolucionarnom planu. Solun, Kukuš i drugi gradovi istakli su se kao značajni centri u preporoditeljsko-revolucionarnom pokretu. Tu su se vodile dugogodišnje borbe protiv Grčke carigradske patrijaršije koja je, kao sastavni dio nadgradnje otomanske države, sudjelovala u nemilosrdnom ugnjetavanju porobljenih naroda. Narod se tu izborio za prvoga makedonskog vladiku i općinu u Kukušu, za štampariju u Solunu, za školske i druge kulturno-prosvjetne ustanove u gradovima i selima, vodeći upornu borbu za ostvarivanje makedonske nacionalne posebnosti na crkvenom, kulturno-prosvjetnom i revolucionarnom planu. Odatle potječe i više kulturno-prosvjetnih stvaralaca među kojima je i osnivač makedonskoga književnog jezika Krste P. Misirkov.

U borbi za slobodu Makedonci Primorske Makedonije digli su poznati neguški ustanak, sudjelovali u srpskom i grčkom ustanku i u ratovima susjednih država i Rusije protiv otomanske države. Brojno su bili zastupljeni u oružanim snagama makedonskog ustanka (Kresnensko-Razloškog) 1878—1879. god. i u drugim oružanim oslobodilačkim pothvatima. U Solunu je 1893. god. osnovana Unutrašnja makedonska revolucionarna organizacija (VMRO) koja se ubrzo proširila u sve južnomakedonske okruge predvodeći u oslobodilačkorevolucionarnoj borbi mase bez obzira na narodnost i vjeru. Taj dio Makedonije aktivno je sudjelovao u makedonskom revolucionarnom pokretu, pod vodstvom VMRO-a i njegova revolucionarnog ideologa i organizatora Goce Delčeva iz Kukuša. Kulminacija pokreta bio je Ilindenski ustanak u kome su sudjelovali i južnomakedonski okruzi, od kojih su se posebno istakli ko-

* U suvremenoj geografskoj terminologiji u Makedoniji se upotrebljava za Egejsku Makedoniju i termin Primorska Makedonija, Pirinska (u Bugarskoj), Primorska (u Grčkoj) i Vardarska kao tri osnovna geografska dijela Makedonije (Nap. prev.)

sturski i lerinski. Revolucionarne snage iz tih oblasti vodile su brojne neravne bitke protiv velikogrčke nasilne propagande, a makedonska revolucionarna ljevica, i osobito Serska grupa oko Janeta Sandanskog u vrijeme mladoturskog pokreta, povela je narod u nove borbe za ljudska prava i slobodu.¹ Makedonci su sudjelovali i u balkanskim ratovima protiv turske imperije sa željom i nadom da će se i Makedonija osloboditi i dobiti status posebne države, ali umjesto toga Makedonija je podijeljena između balkanskih monarhija. Pri tome Grčka je bez velikih napora, sredstava i žrtava zgrabila najveći dio Makedonije i zahvaljujući neslozi između Srbije i Bugarske postigla uspjeh koji sama nikad ne bi mogla ostvariti.² Podjela je imala katastrofalne posljedice osobito za taj dio Makedonije koji je pao pod grčku vlast.

Balkanskim ratovima Grčka je osvojila polovicu geografskog teritorija Makedonije: od ukupno 67.741 km², koliko je ukupan geografski teritorij Makedonije, Grčkoj je priključena Južna odnosno Egejska Makedonija s površinom od 34.354 km².³ Prema podacima međunarodne Carnegieve komisije i prema drugim proučavanjima u tom dijelu narodnosni je sastav Makedonije 1912. god. bio ovakav: Makedonci 289.382 ili 27,50%, Makedonci-muhamedanci (Pomaci) 39.987 ili 3,80%, Turci 314.854 ili 30%, Grci 245.251 ili 23,30%, Vlasi 44.414 ili 4,30%, Albanci 15.108 ili 1,40%, Cigani (Romi) 25.308 ili 2,40%, Židovi 68.206 ili 6,50% i ostali 8016 ili 0,80%, odnosno ukupno: 1.050.526 ili 100%.⁴ Prema istraživanjima V. Rumenovala, baziranim na točnijim statističkim podacima, broj Makedonaca bio je 293.005 i zato ga smatramo vjerodostojnijim.⁵

Makedonsko gradsko stanovništvo u Primorskoj Makedoniji u odnosu na ono u drugim dijelovima Makedonije bilo je apsolutno i relativno u manjini. Činilo je većinu u gradovima: Kukuš, Voden, Rupišta (Hrupušta) i dr. dok je u Solunu, Seresu i Lerinu makedonsko stanovništvo bilo prilično brojno. U većini gradova najbrojniji su bili Turci, ali nakon njihova iseljavanja doseljavaju se Grci, koji su prije toga samo u dvatrida gradova bili u većini. U gradovima su većinu činili Turci (oko trećine ukupnoga gradskog stanovništva), iza njih su bili Židovi (uglavnom u Solunu), Grci, Makedonci i ostali.⁶ Makedonci u gradovima a najprije u Kukušu, Solunu, Vodenu i dr. igrali su veoma aktivnu ulogu u historiji makedonskog naroda.

¹ Ta su pitanja opširnije izložena u knjizi: Egejska Makedonija vo našata istorija, Skopje 1952.

² Usp. V. Čubrilović, Istorija političke misli u Srbiji XIX veka, Beograd 1958, str. 578, 406—413; R. Poplazarov, Grčkata politika sprema Makedonija vo vtorata politika na XIX i početokot na XX vek, Skopje, 1973, str. 263—264.

³ Makedonija kato prirodno i stopansko cjalo, Sofija 1945, str. 5; Istorija na makedonskiot narod, II t., Skopje 1969, str. 247.

⁴ Dotation Carnege pour la Paix Internationale. Enquête dans les Balkans, Paris 1914, str. 284—285; V. Rumenov, Blgarite v Makedonija pod grcka vlast, Sofija 1941, str. 75—76, 85.

⁵ Rumenov, nav. dj., str. 90.

⁶ Te spoznaje proizlaze iz priložene tabele, sačinjene prema podacima V. Knčov, Izbrani proizvedenija, Sofija, II, str. 440—581. Brojke se odnose na vrijeme oko 1900. Kasnije su se povećale ali su odnosi stanovništva ostali slični.

Makedonsko stanovništvo živjelo je u 715 sela i gradova geografski razmještenih u 20 od ukupno 23 kotara Primorske Makedonije. U šest kotara Makedonci (kršćani i muslimani) predstavljaju većinu od 61% do 82% dok su u pet bili zastupljeni sa 20% do 50%. U ostalim kotarima postotak Makedonaca bio je ovakav: Voden 82%, Nevrokop 80%, Enide-Vardar 76%, Kostur 68%, Lerin 63%, Demir-Hisar 61%, Kukuš 50%, Gevgelija 42%, Ser 38%, Zahnen 38%, Drama 34%, Lagadin 25%, Kajlari 20%, Solun 18%, Bari 16%, Kavala 15%, Sv. Gora 11%, Anaseli 6%, Praviš 3%, Sari-Šaban 2%. Turci su bili u većini u pet a Grci u tri kotara.⁷

Po socijalnom sastavu Makedonci u Primorskoj Makedoniji najvećim su dijelom bili seljaci koji su se diferencirali na dva osnovna sloja: siromašne i srednje. Sva su sela u planinskim oblastima i polovica iz nizinskog predjela tako reći među prvima u Makedoniji bila oslobođena od feudalne (čifliksajblijske) ovisnosti otkupom zemlje koju su obrađivali. Slobodni seljaci bili su među najnaprednijim u makedonskim okvirima u pogledu načina života i aktiviranja u nacionalnooslobodilačkim i kulturno-prosvjetnim borbama makedonskog naroda. Neoslobođeni dio seljaka, zbog gruboga svestranog ugnjetavanja, živio je ropski i bio veoma zaostao.

U toku balkanskih ratova i u prvom deceniju nakon prvoga svjetskog rata, prema ugovorima u Neilleyju i Lausannci, prisilno je bilo iseljeno iz Primorske Makedonije stotine tisuća Turaka, Makedonaca i dr. U tom periodu, a osobito u toku 1913—1914, 1918—1920. i 1924—1925, u Tursku su iselili svi Turci i svi Makedonci-muslimani, a u Bugarsku 89.108 Makedonaca-kršćana. Iseljavanje po kotarima vidi se iz priložene tabele. Iz okolice Kukuša, Zrnova i Enidže-Vardara iseljen je najveći dio makedonskog stanovništva dok je u drugih 15 kotara, u kojima je ono bilo brojnije zastupljeno, većina ostala. Od 293.005 ostalo je prema podacima iz 1928. godine 203.897 Makedonaca.⁸ Sve navedene brojke relativne su ali i pored toga odražavaju u biti narodnosnu situaciju u Primorskoj Makedoniji.

Grčke vlasti i pojedini autori raznih radova, nastojeći da prikažu grčko stanovništvo brojnijim i homogenijim kako bi »dokazali« da je Primorska Makedonija u »cijelosti pogrčena«, vodeći pri tom računa samo o vjerskoj pripadnosti stanovništva, prisvojili su desetke tisuća Makedonaca, Jermenaca, pravoslavnih Turaka i dr., sve njih prikazujući kao »Grke«. Zbog toga je broj Makedonaca u grčkim statistikama sveden na minimum. Na primjer, u jednoj publikaciji grčke vlade tiskanoj 1926. god. u izdanju Lige naroda, priznaje se da je u Primorskoj Makedoniji bilo (1912. god.) 119.000 pripadnika »probugarskog« (vulgarizantes) stanovništva.⁹ To su bili Makedonci koji su priznavali egzarhiju (Bugarsku pravoslavnu crkvu, nap. prev.) odnosno egzarhisti, dok su one koji su priznavali Patrijaršiju (Grčku pravoslavnu crkvu, nap. prev.) smatrali »Grcima«. Prema popisu stanovništva 1928. god. taj se broj

⁷ V. Knčov, nav. dj., II, str. 592—593.

⁸ V. Rumenov, nav. dj., str. 90.

⁹ V. Rumenov, nav. dj., str. 75; Makedonija kato..., str. 236.

smanjio na 81.994 osobe, koje su govorile »makedonoslavenski jezik«, tj. Makedonoslavenci i 16.775 koje su govorile »bugarski jezik«,¹⁰ tj. Bugari koji su živjeli u zapadnoj Trakiji. U ovom kao i u drugim slučajevima Makedonci su odvojeni od Bugara. Profesor Atenskog sveučilišta G. Sotrijadis u etnografskoj karti Makedonije objavljenoj u Ateni 1918. pod imenom »Makedonoslavi« odvaja Makedonce od Grka, Srba, Bugara kao posebnu nacionalnost, priznavajući njihovo postojanje u Makedoniji pod grčkom vlašću. To čine i drugi grčki autori.¹¹ »Velika grčka enciklopedija«, u kojoj se navode oficijelni podaci i stavovi u vezi s narodnostima, 1928. god. piše: »Ostali tuđi elementi u Makedoniji, o kojima možemo reći da još nisu dobili grčku nacionalnu svijest ovi su: a) oko 80.000 slavofona od kojih većina živi u zapadnoj i centralnoj Makedoniji (u okruzima Voden, Kožani, Lerin i Kostur), manji broj u istočnoj Makedoniji (okolina Seresa, Drame, i Demir-Hisara) [...], b) oko 70.000 Židova, c) oko 2000 Kucovlaha (Vlasi), d) nekoliko tisuća Jermenaca u Solunu, i e) oko 300 Albanaca.«¹² Spomenutih 80.000 slavofonih Makedonaca, koji »nisu još dobili grčku nacionalnu svijest«, sigurno su bili tzv. egzarhisti, dok Makedonce patrijaršiste grčke vlasti nisu unosile u ukupan broj slavofona, jer su smatrali da su, kad priznaju Grčku patrijaršiju, »stekli« grčku nacionalnu svijest, tvrdnja koja uopće ne stoji. Grčke su vlasti i autori u ukupan broj Grka uključivali i više od 210.000 Makedonaca-patrijaršista, unijata, srbofila i dr. Ali i nakon iseljavanja 89.108 Makedonaca oni priznaju da je 1928. god. prema službenoj grčkoj statistici u Primorskoj Makedoniji ostalo 80.668 »slavofonskih« stanovnika¹³ odnosno Makedonaca.

U periodu 1912—1928. god., nakon iseljavanja oko 348.000 muslimana i useljavanja 638.253 izbjeglice, uglavnom Grka, sastav stanovništva u Primorskoj Makedoniji znatno se izmijenio u korist Grka, ali ni to nije dovoljno da bi se tvrdilo kako je Egejska Makedonija bila »potpuno pogršena«. Uz ostalo, zbog toga što je prema službenim grčkim statistikama u njoj ostalo 1928. god. oko 300.000 negrščkog stanovništva čiji je broj svakako veći od spomenutog.¹⁴ Zbog prirodnog priraštaja stanovništva njegov je broj kao i broj Makedonaca rastao. U periodu 1928—1948. god., kad se iz Primorske Makedonije iselio mali broj Makedonaca, njihov je broj prilično porastao. Uzimajući kao mogući priraštaj 10 i 20 stanovnika na 1000, što je jedna od nižih stopa rasta a druga prosječna, taj je porast za 20 godina 40.760 odnosno 81.520. Znači 1948. god. bilo je oko 244.657 odnosno 285.417 Makedonaca. Zbog građanskog rata u Grčkoj bilo je prinuđeno emigrirati (1948—1949) oko 50.000 Makedonaca, tako da je nakon toga (1950) ostalo 194.657, odnosno 235.417 stanovnika. Međutim priraštaj od 10 na 1000 u narednih 20 godina (1950—1970) ukazuje na to da se njihov broj uvećao (za 38.920

¹⁰ Cit. prema *Rumenovu*, nav. dj., str. 60.

¹¹ *L. Mojsov*: Okolu prašanjeto na makedonskoto nacionalno malcinstvo vo Grcija, Skopje 1954, str. 67, 184, 220, 222.

¹² *Megali elliniki edkiklopedia*, t. X, str. 504.

¹³ *N. Vlahu*: I etnogogiki sintesis... tis Makedonias, Atene 1945, str. 21, 27, 28.

¹⁴ Makedonija kato..., str. 234, 236, *Rumenov*, nav. dj., str. 56—57.

odnosno 47.080) na 233.577 odnosno 282.497. Takvo je ili slično brojčano stanje Makedonaca i prema nekim drugim istraživanjima.¹⁵

Nakon balkanskih ratova položaj Makedonaca i ostalog stanovništva u Primorskoj Makedoniji bio je veoma težak. O tome govore veoma sugestivno sami grčki izvori. Evo, na primjer, što piše o toj problematici u uvodniku atenski list »Akropolis« 26. II 1929. god. »Kad se Makedonija 1912. oslobodila prvi put, mi smo se na nju bacili kao kurjaci i kao atile. Za Novogrke (tj. za Grke iz Stare Grčke) to je bila zaista osvojena zemlja, gdje su osvajači ostvarivali sva prava srednjovjekovnog okrutnog osvajanja. Stražar je počeo tući, policija da postupa svojevolumno i neljudski, poreznik da prikuplja novac i da hapsi. Nesposobni okružni upravljači, u više pogleda krajnje nesavjesni, bili su poslani da upravljaju dijelovima te zlosretne zemlje. Činovnici bez morala, bezumnici i prestupnici [...] ispunili su kancelarije u Makedoniji [...] koja je ostala [...] bez ikakve sigurnosti, veza, putova, bez škola i poljoprivrede, bez ikakve brige o njenom trgovačkom i industrijskom razvoju.«¹⁶

Drugi atenski list »Elínikis tahidromos« prenosi ove spoznaje bivšega vladinog činovnika u Makedoniji St. Stamatua. »Narod u Makedoniji« piše on, »mučenički strada od države. Petnaestogodišnje loše upravljanje, bezumlje, gluposti, špijunaža, eksploatacija, progonstva, zavidnost, koristoljublje, izrabljivanje, prezir i mnoštvo drugih podmuklosti stvorili su kod stanovništva u Makedoniji pod Grčkom indiferentnost, obeshrabrenje, očaj, puni promašaj [...] Narod [...] vidi da je istjerao iz Makedonije jednog gospodara da bi dobio deset, izgonio je jednog glupaka [...] da bi dobio tucce lopova, beznadno neumoljivih upravljača koji su nezasitni, nemaju ni straha ni stida od boga, ni od ljudi.«¹⁷ »Mi smo opljačkali bogate kuće u toj zemlji« — kaže se u citiranom uvodniku »Akropolisa«. »Velebene vladine zgrade u Solunu i Seresu bile su opljačkane [...]. Silno je porasla eksploatacija [...] a krađe su se širile nesmetano i lijevo i desno. Ova se nesretna zemlja u pravilu obećava kao mjesto gdje se može lako i brzo obogatiti. Da su Vandali i Huni došli u neku zemlju počinili bi manje zla i štete od onoga što smo napravili mi Grci u Makedoniji.«¹⁸ Ti podaci i spoznaje istiniti su i nije im potreban komentar.

Grčke vlasti i razne terorističke organizacije i grupacije progonile su i terorizirale Makedonce metodama i sredstvima kakva je upotrebljavao fašizam. Poduzimali su sve i sva za uništenje svega što je bilo makedonsko odnosno slavensko. Englez V. Hild koji je putovao Egejskom Makedonijom 1928. u vezi s tim zapisao je: »Grci proganjaju ne samo žive Slavene, koje jedanput zovu 'bugarofoni', drugi put 'slavofoni', već i sve mrtve Slavene čiji su grobovi raskopani po cijeloj Makedoniji. Oni im

¹⁵ Prema istraživanjima Makedonskog instituta u Sofiji prije drugoga svjetskog rata, »Makedonija pod grčka vlast (bez Solun i bez zemljite na jug od linijata Gramos—Solun—Orfano) imala je 251.735 Makedonci[...] plus 11.000 vo Solun, ukupno 262.735 Makedonci«. Makedonijata kato..., str. 243.

¹⁶ Prema: *Veritas*, Makedonija pod igo 1919—1929, dokumenti i svidjetelstva, Sofija 1931, str. 550—551.

¹⁷ Isto, str. 550.

¹⁸ Isto, str. 551.

čak ni u grobovima ne daju mira. Brišu slavenske natpise na krstovima, vade kosti iz grobova i spaljuju ih.«¹⁹ Makedonci su bili proganjani, zlostavljani i hapšeni, jer su njihovi obiteljski grobovi imali slavenske natpise, jer su u njihovim domovima vlasti ili agenti otkrivali slavenske knjige, ili zbog toga što su ih »ulovili« kako govore svojim materinjem makedonskim jezikom.

Bez obzira na to što su grčke vlasti i razni tzv. »privatni« faktori radili na potpunoj asimilaciji Makedonaca i drugih narodnosti, rezultati su bili slabi. Poznavalac tih odnosa Sotirios Godžomanis konstatira 1930: »U sjevernoj Grčkoj [...] ne samo što uočavamo raznolikost stanovništva već u najosjetljivijim sjevernim regijama, osim grčkog jezika, čovjek sluša albanski, kucovlaški i onaj miješani grčko-slavenski dijalekt koji smo nepravedno i u korist naših neprijatelja nazvali bugarskim jezikom [...] (misli na makedonski jezik, b. a.) te tako ako se čovjek nađe u vrijeme pijačnog dana u nekom od gradova pograničnih rajona, teško bi se mogao odlučiti u kojoj se to državi nalazi.«²⁰ Iz toga se vidi da i Godžomanis priznaje da su Makedonci i pripadnici drugih narodnosti veoma brojni, tako da se njihova prisutnost osjećala i u gradovima, koji su odavno smatrani za »čiste utvrde grcizma«.

Zbog slabih rezultata asimilatorske politike, više faktora je predlagalo atenskoj vladi razne metode i sredstva za grciziranje Makedonaca i drugog negrčkog stanovništva. Među njima je bio i bivši ministar i pristaša fašističkog diktatorskog Metaksasova režima Sotirios Godžomanis. On je predlagao Metaksasu:

1) »[...] Rashodi za prosvjetu u mjestima negrčkog jezika da se smatraju kao dio rashoda za obranu zemlje [...]. Da se prosvjeta u tim mjestima (misli se na pripadnike narodnosti) posebnim zakonom stavi pod nadzor i brigu Generalštaba. [...] Osim osnivanja osnovne škole, solidne u svakom pogledu, obrazovanje u negrčkim mjestima treba počinjati u 3—4 godini, tako da učenje grčkog jezika počne kao učenje materinjeg jezika.«²¹ U tom cilju Godžomanis je predlagao da se u svakom selu otvori vrtić, da se osnuju sirotinjski domovi za makedonsku i ostalu negrčku djecu, koja bi nakon toga besplatno bila poslana na studije u razne srednje, više i visoke škole s jedinim ciljem da nakon završetka posluže kao instrument grcizacije.

»2. Nakon škole — konstatira Godžomanis — osnovni instrument asimilatorske politike u rukama države imala bi biti armija [...]. Pripadnici narodnosti [...] služili bi svoj kadrovski rok u garnizonima »stare Grčke«, ako je moguće i u Ateni, gdje će omladinac iz Lerina, Karadžove i drugih mjesta nakon dvije godine službe biti uvelike asimilirani.«

3. Kao veoma snažno sredstvo za asimilaciju u rukama države jesu državne službe, te je zbog toga Godžomanis predlagao da se u njih primaju i Makedonci, koji bi se zatim slali u staru Grčku i upotrebljavali za asi-

¹⁹ Prema: L. Mojsov, nav. dj., str. 235—236.

²⁰ G. Kotzamanis S., *Ethnika zilmata*, Atene 1954, prijevod-rukopis u INI, str. 42; N. Pejov: *Dokumenti od bliskoto minato*, GINI (Glasnik na Institutot za nacionalna istorija, Skopje), III, 2, str. 191, daje opširan prikaz o toj knjizi.

²¹ G. Kotzamanis, nav. dj., str. 44—45.

milatorske ciljeve i akcije. Osim spomenutih bilo je i drugih faktora i sredstava za asimilaciju. Među njima Godžomanis je predlagao crkvu, Grkinju kao majku i asimilatora negrčke obitelji, miješane brakove i dr. Odgovarajući Godžomanisu, diktator Joanis Metaksas napisao je: »Mnoge mjere od onih koje predlažete već se poduzimaju, druge će biti poduzete a treće se proučavaju.«²² Generalštab je imao pripremljenu opširnu dokumentaciju o mjerama poduzetim u vezi s asimilatorskom politikom. Već spomenute kao i druge mjere osobito intenzivno i veoma prikriveno provode se od građanskog rata naovamo, i to uz veliku državnu novčanu pomoć. U svim makedonskim selima, ali ne i u grčkim, otvorene su besplatne jaslice, vrtići, škole za makedonsku djecu u cilju da se otuđe od svojih roditelja, da se asimiliraju i da se pretvore u novu vrstu janjičara. Kreditiraju se i na druge posebne načine financiraju se i favoriziraju se mješoviti grčko-makedonski brakovi, privlači se makedonsko seosko stanovništvo u gradove i država poduzima velik dio ostalih mjera s jedinstvenim ciljem da pogrči makedonsko i ostalo negrčko stanovništvo. Same mjere i sve druge asimilatorske antimakedonske akcije pokazuju da postoji nacionalno makedonsko pitanje u Grčkoj. Pri tome je svakom dobronamjerniku jasno da je spomenuta antimakedonska manjinska politika i praksa grčke države suprotna njezinim obvezama kao člana Ujedinjenih nacija. Sve to proturječi humanističkim dostignućima i tokovima suvremene civilizacije.

Nakon prvoga svjetskog rata sklopljeno je nekoliko međunarodnih i međudržavnih ugovora kojima se Grčka obvezala da će osigurati sva prava narodnostima, što su se našle u njezinim granicama, jer su ona predstavljala dio međunarodnih interesa i bila pod garancijom Lige naroda. Dogovor potpisan u Sèvresu (20. VIII 1920) obvezivao je grčku državu, prema članu 7, da ne poduzima nikakva ograničenja prema narodnostima »u slobodnoj upotrebi bilo kog jezika svakoga grčkog državljanina, u privatnim odnosima ili u trgovini, pri vjeroispovijedanju, u štampi ili bilo kakvom obliku publikacija, prilikom javnih skupova i pred sudom usmeno ili pismeno«. Član 8 obvezivao je Grčku da prizna pravo narodnostima da »formiraju, kontroliraju i upravljaju vlastitim sredstvima humanitarnih, vjerskih i društvenih institucija, škola i ostalih prosvjetnih ustanova, uz pravo da slobodno upotrebljavaju svoj jezik manifestirajući svoje vjerske obrede isto tako slobodno«. Član 9 obvezivao je Grčku da tamo gdje ima dovoljan broj grčkih državljana koji govore tuđim (drugim) jezikom »da stvori potrebne uvjete i olakšanja kako bi se nastava u osnovnim školama mogla obavljati na njihovom jeziku. Tamo gdje je postotak narodnosti veći osigurati im pravedno sudjelovanje u korištenju financijskih sredstava koja će biti stavljena na raspolaganje državnim budžetom iz državne blagajne, općinskih ili drugih budžeta, za prosvjetne, vjerske ili humanitarne ciljeve.«²³ Neke grčke vlade bile su sklone prihvatiti spomenute obveze poduzimajući određene akcije da ih provedu, ali u cjelini one su ostale nerealizirane.

Službena Grčka — bez obzira na svoju denacionalizatorsku asimilatorsku i ugnjetavačku politiku prema Makedoncima — pod pritiskom borbe za

²² Isto, str. 46, 51.

²³ G. Kotzamanis, nav. dj., str. 37; N. Pejov, nav. dj., str. 192.

makedonska prava koju su vodili sami Makedonci, evropske javnosti a prije svega Lige naroda, morala je priznati da u Grčkoj žive Slaveni (tj. Makedonci), izjavivši oficijelno da će ispunjavati potpisane ugovore o manjinskim pravima. Nakon što je grčki parlament odbacio konvenciju Kolfov-Politis, vijeće Lige naroda 14. ožujka 1925. razmatra položaj Slavena u Grčkoj zahtijevajući od nje određena objašnjenja. Ispunjavajući taj zahtjev, grčki predstavnik u Ligi naroda E. Venizelos »uvjerio je vijeće da grčka vlada potpuno poštuje obveze koje je preuzela ugovorima o manjinama. On je podsjetio da je i prije nego što je stupio na snagu ugovor o manjinama njegova vlada već provela odredbe iz konvencije o pokroviteljstvu nad manjinama.«²⁴

Istodobno je grčka vlada poslala Ligi naroda memoar koji je bio razmatran na lipanjskoj sjednici (1925) njezina vijeća. »U tom je memoaru grčka vlada izjavila da, što se tiče potrebe *manjine koja govori slavenski jezik* na planu vjeroispovijesti i narodnog obrazovanja, ona obćava da će proučiti drage volje svaki zahtjev koji će joj postaviti ta manjina. Isto tako usprkos tome što je ta manjina koja govori slavenski jezik pravoslavne vjeroispovijesti, kao i ostalo grčko stanovništvo, grčka vlada proučit će također svaki zahtjev koji ima za cilj upotrebu slavenskog jezika u bilo kojoj crkvi.«²⁵ U spomenutom službenom dokumentu grčka vlada priznaje da u Grčkoj, odnosno Egejskoj Makedoniji postoji slavenska (tj. makedonska, a ne bugarska ili srpska) manjina. Osim toga, na sjednici vijeća od 10. VI iste godine grčki predstavnik Kaklamanos izjavio je da »njegova vlada poduzima sve mjere kako bi osigurala od početka školske god. 1925/1926. ispunjavanje svojih obveza koje proistječu iz ugovora o manjinama«. U tom cilju, nastavlja Kaklamanos, vlada će unijeti u budžet za narednu godinu posebna novčana sredstva kako bi pomogla manjinu da otvori škole »na jeziku stanovništva koje govori slavenskim jezikom«. Grčka je vlada pristupila izradi programa za ispunjenje čl. 9 ugovora o manjinama, tj. za otvaranje državnih škola za manjine, financiranih iz državnih fondova. Nastavu na slavenskom jeziku vlada će (prema tom programu) olakšati svugdje gdje je slavenska manjina u kompaktnijim masama. Ona je poduzela mjere da se pravodobno nađe kadar pogodan za ostvarivanje takve nastave, a predviđano je da sredstvima grčke državne blagajne budu pripremljeni i tiskani udžbenici za takvu nastavu. Državni prosvjetni savjet bio je zadužen da donese u toku ljeta potrebna rješenja kako bi Grčka mogla još u listopadu (1925) ispuniti svoje obveze prema slavenskoj manjini. Nadalje, Kaklamanos objašnjava da će u pogledu vjeroispovijesti vlada dopustiti da stanovništvo samo izabere svećenike. Što se tiče pravosuđa »grčka je vlada naredila da sudovi primaju sve sudske dokumente, koji nisu napisani na grčkom jeziku, a isto vrijedi i za objašnjenja strankama i za iskaze svjedoka, odnosno da se drugim osobama daju na njihovom materinjem jeziku uz pomoć prevodioca.«²⁶ Savjet Lige naroda prihvatio je službene izjave grčke vlade prateći njihovu praktičnu primjenu.

²⁴ G. P. Genov, *Pravnoto položenie na malcinstvata*, Sofija 1929, str. 258.

²⁵ *Résumé Mensuel des travaux de la S. des N.* juin, 1925, prema *Genovu*, nav. dj., str. 258—259. Kurziv R. P.

²⁶ *Genov*, nav. dj., str. 259.

Grčka je vlada nakon toga poduzela izvjesne mjere kako bi realizirala dana obećanja. U Ateni je 1925. izdan prvi makedonski bukvar u Grčkoj, nazvan »Abecedar«, tiskan latinicom i pisan makedonskim jezikom koji se govorio u Lerinu i Bitoli.²⁷ Zbog protesta najreakcionarnijih grčkih krugova, sofijske i beogradske vlade, bukvar je bio zaplijenjen i uništen, a makedonske škole nisu ni otvorene. Makedoncima nije dopušteno da se organiziraju i žive svojim posebnim životom.

Uz ostalo, grčka je država zabranjivala Makedoncima da se organiziraju u posebne nacionalne, političke, kulturno-prosvjetne i sl. organizacije i društva. Zbog toga a i zbog rata, svi makedonski kadrovi i ostali aktivisti bili su prinuđeni emigrirati, tako da su mase ostale tako reći obezglavljene. Međutim nakon nekog vremena izrasli su i istakli su se novi kadrovi koji su predvodili narod u borbi za nacionalna i socijalna prava. U razvoju tih borbi veliko značenje imao je stav i politika KP Grčke i drugih progresivnih snaga. Usprkos greškama i propustima u politici KPG u pitanju Makedonije, ona je učinila više toga korisnog za Makedonce. Na svom III vanrednom kongresu 1924. prihvatila je kao pravilne i revolucionarne parole VI i VII konferencije Balkanske komunističke federacije »o ujedinjenoj i nezavisnoj Makedoniji« donekle pri tom i djelujući u tom smislu. Ta je politika još više potaknula Makedonce da se uključe u njezine redove, da je podržavaju i da glasaju na izborima za komunističke zastupnike. KPG pozitivno je utjecala na proširivanje djelatnosti VMRO (ujedinjene) u Egejskoj Makedoniji.

Rukovodstvo VMRO (ujedinjene) na čelu s Dimitrom Vlahovim održavalo je veze sa Solunom posredstvom starog makedonskog revolucionara Nedelka Popnedelkova. U Solunu su se tajno raspačavali listovi »Makedonsko delo«, »Balkanska federacija« i ostali materijali koje su makedonski komunisti širili među Makedoncima u unutrašnjosti.²⁸ Na direktivu CK KPG, a pod rukovodstvom oblasnog sekretara KPG za centralnu i zapadnu Makedoniju, u lipnju 1933. je u Solunu bila održana »konferencija o manjinama«. Prisustvovalo je 11 delegata Makedonaca i četiri delegata drugih narodnosti. Konferencija je odlučila da se radi na osnivanju posebnih manjinskih organizacija. Nakon toga je u ožujku 1934. u Vodenu održana osnivačka konferencija VMRO (ujed.) kojoj je prisustvovalo devet delegata iz Kosturskog, Lerinskog, Vodenskog i Enidževardarskog okruga. Konferencija je donijela rezoluciju o osnivanju VMRO (ujed.) u Egejskoj Makedoniji i izabrala rukovodstvo sa sekretarom Andrejom Čipovim, kandidatom za člana CK KPG i njegovim zamjenikom Hristom Galjbovim (Galabov) te donijela odluke o osnivanju kotarskih i ostalih vlastitih organizacija. Novoizabrano rukovodstvo u Solunu, gdje se nalazilo i njegovo sjedište, organiziralo je ilegalnu štamparsku tehniku koja je izdavala i širila letke i ostali propagandni materijal na makedonskom jeziku. Organizacija u Lerinu izdavala je na makedonskom jeziku list »Zemjodjelsko zname« (na indigu). Službeni

²⁷ *Makedonski pregled*, I, 5 i 6, str. 226 i d.

²⁸ Istocija na makedonskiot narod, II, str. 266; Saranta hronia tu KKE, sv. 1/1958, str. 141, 144—145.

organ KPG »Rizospastis« više je godina objavljivao grčkim pismom razne materijale na makedonskom jeziku.²⁹

Djelatnost VMRO (ujed.) bila je intenzivnija u Kosturskom, Lerinskom i Vodenskom okrugu.³⁰ Njezina djelatnost u Egejskoj Makedoniji, zbog određenih grešaka i slabosti njezinog rukovodstva, bila je ograničenija i slabija od one u Vardarskoj i Pirinskoj Makedoniji. Tome je pridonijela slaba i neadekvatna podrška KPG. Bez obzira na to, VMRO (ujed.) i KPG bile su jedine organizacije u Egejskoj Makedoniji i uopće u Grčkoj koje su se borile za veće i šire ostvarivanje socijalnih i nacionalnih prava Makedonaca.

KPG je do ožujka 1934. podržavala parolu »o ujedinjenoj i nezavisnoj Makedoniji u okvirima sovjetske balkanske republike ili balkanske federacije«, čime je priznavala da Makedonci predstavljaju poseban narod.³¹ Nakon toga je tu parolu zamijenila parolom o »punoj ravnopravnosti manjina« te se u okviru nje borila za ravnopravnost Makedonaca. To je pitanje vođa parlamentarne grupe KPG S. Sklavenos 25. travnja 1936. postavio i pred grčki parlament. Pri tom je istakao: »Postoji još jedno pitanje koje vlast ignorira u svojim deklaracijama a to je pitanje o davanju pune ravnopravnosti mjesnom stanovništvu s nacionalnim manjinama koje žive u Grčkoj. To se uglavnom odnosi na makedonsku naciju. Onaj tko je prošao kroz Makedoniju osjetio je poseban pritisak vlasti na Makedonce. Prava da imaju vlastite škole, da upotrebljavaju makedonski jezik i njeguju svoje običaje strogo su im zabranjena. Takva situacija prinuđuje makedonsko stanovništvo da se organizira i da se bori za ostvarivanje svojih prava, u čemu mi ne možemo a da ih ne podržimo. Pobjednici velikog rata i Liga naroda proklamirali su pravo potčinjenim nacionalnostima da se samoopredijele. To pravo potpuno priznajemo i za makedonsku naciju [...]«. ³² Takva angažiranost i takav stav rukovodstva KPG svakako su mnogo značili u legalnoj borbi za ravnopravnost makedonskog naroda u Egejskoj Makedoniji, iako je i u tom pogledu bilo propusta. U vezi s tim raniji generalni sekretar KPG P. Puljopoulos pisao je 1927: »Ono što je do tada nedostajalo KPG bila je intenzivnija djelatnost protiv istrebljivačkih i denacionalizatorskih mjera grčke buržoazije prema Makedoncima čime bi se pokazalo da je to partija proletarijata koja štiti potisnuta prava manjina.« I ne samo to, Puljopoulos je optužio KPG da »nije poduzela nikakve akcije za zaštitu jezika, prosvjete i kulturne slobode Makedonaca, ne odgajajući pravilno i u internacionalističkom duhu radne mase, itd. [...]«. ³³ Te su kritičke opaske bile aktualne tada, ali i kasnije kada su se propusti i greške ponavljali. Neki su rukovodioci KPG smatrali tada, kao i drugi kasnije, da KPG ne treba da pokreće pitanje o pravima Makedonaca zbog na-

²⁹ Istorija na makedonskiot narod, II, str. 266—267. Opširnije o tome piše *Hr. Andonovski*: VMRO Obedineta vo (Ujedinjena) Egejska Makedonija, GINI, XIII, br. 3, str. 103 i d.

³⁰ *T. i D. Zografski*, KPJ i VMRO (Obed.) vo Vardarska Makedonija vo periodot 1920—1930, Skopje 1974, str. 151, 254.

³¹ Istorija ... II, str. 269.

³² Prema: *Hr. Andonovski*: Vistinata za Egejska Makedonija, Skopje 1971, str. 74.

³³ Rizospastis, 5. II i 8. III 1927.

BROJ MAKEDONACA OD 1912. DO 1928. GODINE U GRČKOJ

Okrug	Bilo ih je 1912.	Iseljeno 1912— 1928.	Ostali nakon 1928.	U .postotku	
				iseljeni	ostali
1. Ber	7.903	114	7.789	1,44	98,50
2. Voden	15.431	449	14.982	2,91	97,09
3. Gumendža	14.036	5.195	8.841	37,01	62,09
4. Demir Hisar	25.317	10.756	14.561	42,50	57,50
5. Drama	11.468	4.233	7.235	36,91	63,09
6. Enidževardar	13.271	7.257	6.014	54,68	45,32
7. Zrnovo	14.778	11.223	4.555	75,60	24,40
8. Zahnež	9.175	1.492	7.683	16,26	83,74
9. Kajlari	7.735	381	7.354	4,93	95,07
10. Kostur	33.970	3.577	29.520	10,84	89,70
11. Kukuš	22.297	18.959	3.358	35,03	14,97
12. Lerin	45.410	1.676	43.734	3,70	96,30
13. Lagadin	8.676	1.581	7.095	18,22	81,78
14. Nigritska	2.513	326	2.187	12,97	87,03
15. Solun (bez grada)	16.726	1.782	14.944	10,15	89,35
16. Solun — šire područje	25.729	7.285	18.944	28,31	71,69
17. Ser	22.112	11.444	10.705	51,60	48,90
18. Sabot	10.552	1.233	9.319	10,30	89,70
19. Južnogranični okruzi	3.552	285	3.220	8,00	92,00
Ukupno:	293.005	86.572	206.435	29,57	70,46

(Usp. V. Rumenov, Blgarite v Makedonija pod grčka vlast — Sofija 1941, str. 90.)

pada buržoazije i sl. Odgovarajući na to komunistički rukovodilac A. Kimos pravilno ističe kako je »[...] njihovo da misle kako partija može graditi svoje stavove o bilo kom pitanju tako da se sviđaju buržoaziji [...] i samo postojanje komunističke partije se ne sviđa buržoaziji, koja očekuje i traži povoljan trenutak kako bi je likvidirala ili je koliko-toliko napravila 'neopasnom' za neki vremenski period«. ³⁴ Spomenuti Kimosovi stavovi poučni su ne samo za tadašnje već i za sadašnje vrijeme.

Revolucionariziranje naroda i prije svega radničke klase, »ugroženost« koju je osjećala grčka desnica i uopće buržoazija kao i bujanje fašizma u Evropi doveli su do proglašenja diktature generala J. Metaksasa 4. VIII 1936. Diktatura je ukinula i ona buržoaska demokratska prava koja su postojala prije toga. KPG je zabranjena a komunisti i Makedonci najviše su progonjeni. Oko 80 tisuća ljudi, među kojima i veći broj Makedonaca, zvjerski je mučeno. Rukovodioci i članovi VMRO (ujed.) bili su hapšeni i mučeni a organizacija je prestala postojati. U vrijeme Metaksasove diktature, kada se smatralo da u Egejskoj Makedoniji »nisu

³⁴ Isto, 26. II 1927.

ostali« Slaveni, bilo je kažnjeno više od 5250 Makedonaca³⁵ zato što su prekršili zabranu vlade da ne smiju govoriti makedonskim jezikom. Zbog upotrebe materinjeg jezika ljudi su bili hapšeni i terorizirani. Uz ostalo bili su prisiljavani da piju ricinus i dr. Brutalni teror nije poštedio ni ljude duboke starosti.³⁶ Za odrasle su bile otvorene večernje škole za učenje grčkog jezika i usvajanje fašističke ideologije. Teror protiv Makedonaca pojačan je još više u vrijeme grčko-talijanskog rata 1940, kada je velik broj ljudi interniran ili maltretiran pod optužbom da su elementi sumnjivi za sigurnost države. To se dogodalo onda kada se desetak tisuća Makedonaca, zajedno sa sinovima grčkog naroda, kao vojnici IX i X divizije i drugih jedinica, hrabro borilo protiv talijanske fašističke soldateske na većem dijelu fronta od Krete do Gramosa. Upravo su te jedinice bile isticane kao najbolje i da su dale najviše žrtava. Osim toga, gotovo sve makedonsko muško stanovništvo iz Kosturskog i Lerinskog okruga koje je bilo na frontu bilo je uključeno u izgradnju cesta, rovova i ostalih objekata za grčku armiju. Time su se Makedonci uključili u borbu protiv fašizma još tridesetih godina. Njihov doprinos priznaju i oni grčki faktori i autori koji negiraju njihovu nacionalnu posebnost.³⁷

Za vrijeme drugoga svjetskog rata Makedonci su živjeli i borili su se pod veoma teškim uvjetima. Egejsku je Makedoniju okupiralo i između sebe podijelilo više okupatora. Njezine oblasti istočno od rijeke Struma potpale su pod bugarsku okupaciju, centralne pod njemačku a zapadne (Kosturski i dio Lerinskog okruga) pod talijansku. U oblasti koju su okupirale Njemačka i Italija bila je uspostavljena vlast grčke kvislinške vlade generala Čolakoglua.

Makedonski narod zajedno s grčkim pružao je otpor u sve tri okupacione zone. Oblasni komitet KPG za Dramski okrug 20. IX 1941, inspiriran proglasom SSSR za oružanu borbu protiv fašizma, odlučio je i nakon izvršenih priprema započeo 29. IX 1941. dramski ustanak u kojem su se Makedonci i Grci zajednički borili protiv bugarskog okupatora. Nakon tri dana ustanak je ugušen a oko tri tisuće ljudi bilo je masakrirano.³⁸ Njegovo je značenje veliko upravo zbog toga što je jedan od rijetkih većih organiziranih oružanih pothvata protiv fašizma u to vrijeme. Makedonci i Grci bili su se digli na ustanak za svoju nacionalnu i socijalnu slobodu.

U ljeto 1941. u više okruga Egejske Makedonije na inicijativu komunista počele su se osnivati partizanske grupe, a kasnije i partizanski odredi, sastavljeni od Grka, Makedonaca, Vlaha i ostalih. Takve su jedinice djelovale na kukuškom, nigritskom, vodenskom, kosturskom, lerinskom, kajlarskom te u ostalim područjima.

³⁵ L. Mojsov, nav. dj., str. 236.

³⁶ To je osuđivalo više grčkih faktora i autora, među kojima general D. Zafiropulos, A. Hrisohou, N. Vlahu i dr.

³⁷ G. Modis: O makedonikos agon ke i neoteri makedoniki istoria, Tesaloniki 1967, str. 422 i dr.

³⁸ Opširnije o ustanku piše Hr. Andonovski: Makedoncite pod Grcija vo borbata protiv fašizmot, Skopje 1968, str. 51 i d.

Na inicijativu KPG u rujnu 1941. osnovan je Nacionalnooslobodilački front Grčke (EAM) a zatim (prosinac 1941) i Grčka narodnooslobodilačka armija (ELAS). Usprkos tome što njihovi programski proglašeni nisu vodili računa o makedonskom i ostalom manjinskom stanovništvu, Makedonci su se uključivali u njihove redove i s oružjem u ruci, ili u pozadini, te na razne druge načine, borili protiv fašističkih okupatora i njihovih domaćih slugu. CK KPG je u siječnju 1942. pozvao Makedonce u borbu protiv fašizma ovim riječima: »[...] nacionalne manjine i posebno slavenojezični Makedonci [...] treba da sjedine svoju borbu s nacionalnooslobodilačkom borbom grčkog, srpskog i bugarskog naroda protiv banditsko-fašističke Osovine a za pobjedu Sovjetskog Saveza i porobljenih naroda, jer samo to predstavlja garanciju i za njihovo nacionalno i društveno oslobođenje.«³⁹ Tim apelom obećavalo se Makedoncima »nacionalno i društveno oslobođenje«, ali ono nije bilo detaljnije razrađeno i njegovo provođenje ostvarivalo se s velikim smetnjama i zakašnjenjima. Bez obzira na to, sudjelovanje Makedonaca u NOR-u bilo je masovno. To potvrđuju i određeni faktori KPG i EAM. U publikaciji koju su izdali KPG i EAM ističe se da se »[...] golema većina Slavenomakedonaca još od početka svrstala pod zastavu EAM-a zajedno s grčkim narodom. Tisuće Slavenomakedonaca borilo se s puškom u ruci u redovima oslobodilačke vojske ELAS. Mnogi od njih dali su svoje živote [...]« za slobodu. Pri uključivanju Makedonaca u EAM bilo je i teškoca. »Politika ugnjetavanja, proganjanja i pogroma, politika koja je uzela maha osobito u godinama Metaksasove fašističke diktature, stvorila je EAM-u posebne teškoće u pridobivanju Slavenomakedonaca [...]«⁴⁰ Koristeći se tom politikom grčkih vlasti, okupatorske propagande, a prije svega velikobugarska, razvile su veliku aktivnost i prevarama, nasiljem i terorom uspjele organizirati i u više makedonskih sela snage za borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Te kontra-čete i uopće neprijateljska propaganda mogli su se uspješno suzbiti boljim i masovnijim organiziranjem Makedonaca u NOR-u. Zbog toga i zbog borbe i želje Makedonaca da ostvare svoje nacionalne ideale u zajedničkoj borbi s grčkim narodom, rukovodstvo KPG prihvatilo je inicijativu makedonskih komunista za formiranje posebne antifašističke makedonske organizacije pod imenom SNOF (Slavenomakedonski narodnooslobodilački front). U jesen 1943. nakon odluke Pokrajinskog komiteta KPG za Egejsku Makedoniju, u Kosturskom i Lerinskom okrugu osnovane su okružne, rajonske i mjesne organizacije SNOF-a. Okružni odbor SNOF-a u Kosturu činio je 21 istaknuti makedonski aktivist od kojih je L. Damovski bio politički sekretar a organizacioni P. Mitrovski. Slično je okružno rukovodstvo djelovalo i u Lerinu. Tamo je politički sekretar bio K. Pilajev a organizacioni G. Turundžov. U kratkom vremenskom periodu u svim oslobođenim a još više u neoslobođenim selima bilo je u SNOF organizirano više tisuća stanovnika. U istim selima u šest rajona Kosturskog okruga bilo je organizirano više rezervnih jedinica ELAS-a s više od 1550 boraca. Sela organizirana u SNOF-u dala su velik broj dobrovoljaca za redovne jedinice ELASA-a. Kao svoj organ okružna organizacija

³⁹ Deka hronia agonen 1935—1945, Atena 1945, str. 123, 126.

⁴⁰ Sta armata staarmata. Istoria tis Etnikis Antistatis, Atene, s. a. II, str. 15.

Kostura izdavala je list »Slavenomakedonski glas« a u Lerinu »Sloboda«. Posebna makedonska rajonska organizacija KPG u Vodenu izdavala je list »Crvena zvezda«.41 Svi su izlazili na makedonskom jeziku. Tim listovima, lecima i usmenom agitacijom spomenute organizacije intenzivno su radile na masovnom sudjelovanju makedonskog naroda u NOP-u i suzbijanju neprijateljske propagande. U jednoj okružnici SNOF-a tada se ističe: »Makedonci, uključite se bez straha u snage progresa i oslobodjenja, u snage koje uništavaju fašističku gamad svojim silnim udarcima. Držite visoko zastavu Ilindena. Učvrstite redove nacionalne narodnooslobodilačke organizacije SNOF koja vas vodi putom slobode i nacionalne pravde [...] da živi herojska sila makedonske nacije! Smrt ubicama i izdajicama Ivanu Mihajlovu, Kalčevu i kompaniji.«42

Objašnjavajući narodu ciljeve i zadatke SNOF-a »Slavenomakedonski glas« 3. IV 1944. ističe: »SNOF je jedinstvena narodnooslobodilačka organizacija koja će ispuniti nacionalne i socijalne zahtjeve makedonskog naroda. SNOF je nova VMRO Makedonaca koja će dovesti do kraja djelo ilindenaca [...]« i dalje: »Autonomisti su fašisti koji žele da naš narod podjarme fašizmu. SNOF [...] rođen iz stremljenja naroda za slobodom, nastavit će borbu za slobodu, za istjerivanje okupatora i uništenje svakog izdajnika [...]«. Iz toga se jasno vidi da SNOF povezuje NOB s progresivnim borbenim tradicijama i Ilindena, da se bori za nacionalnu i socijalnu pravdu, i da najoštrije osuđuje autonomiste i ostale suradnike okupatora. Time jasno odbija klevete o nekakvoj suradnji s autonomistima.

Istodobno SNOF navedenim listovima, otvaranjem makedonskih škola za koje su bile sastavljeni udžbenici i drugim akcijama intenzivno djeluje kulturno-prosvjetno čime je još više proširio svoje uporište u narodu. Popularnost i snaga SNOF-a svakodnevno je rasla. U Kosturu i Lerinu održale su se i dvije okružne konferencije SNOF-a kojima su prisustvovali delegati iz gotovo svih sela. U radu Kosturske konferencije sudjelovalo je 500 delegata, predstavnici KPG, EAM-a, ELAS-a i britanske vojne misije. Konferencija je poslala pozdravne telegrame velikim silama, EAM-u, ELAS-u i Političkom komitetu za nacionalno oslobođenje (PEEA) u čijoj su se skupštini nalazili i makedonski predstavnici. Delegati su u telegramima izražavali odlučnost naroda da nastavi borbu do pobjede i nadu »[...] da ćemo u narodnodemokratskoj Grčkoj i mi Makedonci ostvariti apsolutnu socijalnu, političku i ekonomsku ravnopravnost s Greima«.43 Međutim na početku svibnja 1944, kada je SNOF postizao najveće uspjehe u svojoj djelatnosti, rukovodstva KPG i EAM-a, zbog svojih pogrešnih shvaćanja i pod pritiskom buržoaskih partija, donijela su odluku i rasformirala SNOF.

41 Opširnije o tim organizacijama piše Hr. Andonovski, Makedonците под Грција..., str. 116 i d. Od istog autora: *Vistinata...*, str. 107 i d.; R. Poplazarov: *Odglasot na ASNOM vo Kostursko, Razvitokot na državnosta na makedonskiot narod, Skopje 1966*, str. 377.

42 Prema K. Mpramu, *Slavokomunističke organizis en Makedonia, Tesaloniki 1953*, str. 127.

43 Opširnije o SNOF-u piše Hr. Andonovski, *Vistinata...*, str. 112 i d., od istog autora, *Makedonците...*, str. 111 i d.

Rasformiranje SNOF-a i druge slabosti rukovodstva KPG i EAM-a iskoristili su okupatori. Jačajući svoju propagandu uspjelo im je da formiraju kontra-čete u više makedonskih sela. Za borbu protiv kontra-četa i za zadovoljenje makedonskih zahtjeva KPG se suglasila o osnivanju posebnih makedonskih vojnih jedinica. U srpnju 1944. bio je formiran Vodenski a zatim i Kostursko-lerinski makedonski bataljon. Nastavljajući tradicije SNOF-a te su jedinice razvile značajnu djelatnost protiv okupatora i kontra-četa. Postojali su uvjeti da one prerastu u brigade, ali se rukovodstvo KPG i EAM-a suprotstavilo tome. Zbog toga su se makedonski bataljoni odvojili od ELAS-a i 17. XI 1944. u oslobođenoj Bitoli osnovali Egejsku udarnu brigadu s komandantom Ilijom Dimovski-Goceom i komesarom Mihailom Karamitčevim. Ubrzo nakon toga brigada je bila uključena u borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. U makedonskim jedinicama borilo se oko 1700 boraca; u redovnim jedinicama ELAS-a oko 6000, a u rezervnim oko 7000 Makedonaca. U toku borbi poginulo je oko 3000 boraca a neprijatelj je spalio 4094 kuće u 38 sela i gradova. Kroz internaciju i muke prošlo je oko 4150 muškaraca i žena.⁴⁴

Potpisivanjem ugovora s grčkim buržoaskim i engleskim predstavnicima u Plaki, Libanu, Kazerti i Varkizi rukovodstvo KPG, EAM-a i ELAS-a učinilo je nedopustive greške i izdaju što je dovelo do kapitulacije grčkog narodnooslobodilačkog pokreta. Nakon toga su grčke fašističke i nacionalističke snage primijenile masovni teror protiv članova i simpatizera KPG, EAM-a, ELAS-a i protiv svih Makedonaca. Makedonski rukovodioci u takvim uvjetima nisu mogli ostati po strani skrštenih ruku. U prosincu 1944. osnovana je Politička komisija Makedonaca pod Grčkom čiji je sekretar bio Paskal Mitrevski, njegov zamjenik Đorđi Urdov-Džodžo a ostali su članovi bili predstavnici svih okruga. U travnju 1945. ona je prerasla u Narodnooslobodilački front (NOF) koji je formirao organizacije NOMS (Narodnooslobodilački omladinski savez) i AFŽ (Anti-fašistički front žena). Odgovarajući na monarhofašistički teror te su organizacije okupile Makedonce da se oružjem u ruci bore protiv terora a za ostvarivanje nacionalnih i socijalnih prava. Već odmah u početku rukovodstvo KPG zauzelo je pogrešan stav prema tim makedonskim organizacijama napadajući ih kao autonomističke. Uskoro je greška ispravljena, što je i dovelo do sklapanja sporazuma o međusobnoj suradnji u zajedničkoj borbi. To je uostalom zahtijevala i novonastala situacija u Grčkoj gdje su, prema spoznajama na VII kongresu KPG, vlada i reakcija od prosinca 1944. naovamo počele »primjenjivati režim jednostranog građanskog rata protiv svojih protivnika — zagovornika narodne demokracije«. Taj jednostrani građanski rat najviše je pogodio Makedonce. Zbog toga, nakon sklapanja sporazuma između KPG i NOF, rukovodioci KPG javno su stali na njihovu stranu. Organ KPG »KOMEF« u vezi s tim piše: »Naše partijske organizacije svim sredstvima treba da pomažu Slavenomakedoncima koji najviše stradaju, da objasne narodu

⁴⁴ Isto, str. 145.

⁴⁵ Saranta hronia tu KKE 1918—1958 s. I. 1958, str. 537—538.

sjeverne Grčke kako klevete o autonomističkom pokretu NOF-a imaju za cilj zastrašivanje Grka, kako bi onemogućile zajednički bratski front [...].

NOF je EAM Slavenomakedonaca koji zahtijeva ravnopravnost u okvirima grčke narodne demokracije s prvenstvenim zadatkom da se očuva suverenitet i nezavisnost Grčke [...].⁴⁶ Svjestan potrebe objašnjenja svojih ciljeva i zadataka NOF je na svom prvom kongresu u programu istakao: »Narodnooslobodilački front (NOF) pojavljuje se kao svenarodni antifašistički pokret makedonskog naroda u uvjetima otvorene intervencije angloameričkog imperijalizma u unutrašnje stvari naše zemlje i barbarskog napada monarhofašizma na demokratske snage u zemlji i osobito na makedonski narod [...]. Glavni je cilj NOF-a da se na čelu makedonskog naroda i u borbenom savezu s grčkim narodom bori za nezavisnost i demokraciju u našoj zemlji [...]. Ostvarivanje nacionalne ravnopravnosti i priznavanje nacionalnih prava našem narodu drugi je osnovni cilj za koji se bori NOF. Borba koju vodi NOF borba je za spašavanje našeg naroda, borba za nacionalno i fizičko postojanje. To je borba za slobodan nacionalni kulturni razvitak, za slobodu i za pravo našeg naroda u okvirima Demokratske Grčke.«⁴⁷ Navedeni stavovi jasno odbacuju klevetničke napade grčke reakcije o nekakvom separatizmu, autonomizmu i sl.

Zbog sve masovnijeg terora protiv boraca EAM-a i ELAS-a, u cijeloj Grčkoj postojale su brojne ilegalne grupe. Neke od njih 31. III 1946. započiju oružanu borbu kao DAG (Demokratska armija Grčke) a 28. listopada iste godine osnovan je njezin Glavni štab na čelu s Markosom Vafijadesom. Međutim tek u listopadu 1947. rukovodstvo KPG na čelu s N. Zaharijadesom prekida vlastita kolebanja i zauzima kurs oružanog ustanka. U okvirima svoje Trumanove doktrine SAD su se u ožujku 1947. godine umiješale u unutrašnje stvari Grčke, šaljući veliku novčanu i oružanu pomoć grčkim monarhistima što je omogućilo da uspješnije ratuju protiv DAG. Bez obzira na to, narodnooslobodilački pokret rastao je i napredovao. Već 23. XII 1947. formirana je Privremena demokratska vlada generala Markosa. Rukovodeća tijela pokreta službeno su priznala prava Makedonaca i ostalih manjina u Grčkoj. U vezi s tim se u zakonodavnim aktima Glavnog štaba DAG od 10. VIII 1947. ističe: »Nacionalne manjine imaju jednaka politička i građanska prava da očuvaju i razvijaju vlastitu nacionalnu kulturu, jezik, vjeroispovijest, nacionalnu prosvjetu itd.«⁴⁸

U pogledu organiziranja narodne vlasti u istim aktima se ističe da se biraju narodni mjesni i okružni odbori, osnivaju se narodna obrana i narodno pravosuđe na slobodnom teritoriju na kojem živi (oblast Vičo i Gramos) kompaktno makedonsko stanovništvo. Ta prava potvrdila je i Privremena demokratska vlada Grčke. U svojoj publikaciji ona o tome daje ovo obrazloženje: »Slavenomakedonci su zaslužili svoju ravnopravnost. U vrijeme njemačke okupacije makedonsko-slavenska manjina bo-

⁴⁶ *KOMEP*, XII—1946, prema *Hr. Andonovski*, *Vistinata...*, str. 187—188.

⁴⁷ Programa na Narodnoosloboditelniot front (NOF) na Makedonците pod grčka Makedonija, 1948, str. 3 i d.

⁴⁸ *Praksis ke apofasis tu Geniku arhigiu tu DSE*, 10. VIII 1947, s. 1., str. 4.

rila se u redovima ELAS-a za nacionalno oslobođenje. I danas slavenska manjina u redovima DAG daje najbolji primjer heroizma u novoj borbi za nacionalnu nezavisnost, za slobodu i demokraciju [...].⁴⁹ KPG, DAG i NOF bili su oklevetani od grčke vlade i reakcije u vezi s priznavanjem prava Makedoncima kao »izdajnici« koji žele ustupiti Egejsku Makedoniju Jugoslaviji i sl. Odgovarajući na te optužbe, glavni komandant DAG-a general Markos pred članovima Međunarodne anketne komisije izjavio je: »NOF je EAM Slavenomakedonaca koji kao slavenomakedonska manjina žive u Egejskoj Makedoniji. Program NOF-a identičan je s programom EAM-a. Njihovi su ciljevi isti, metode borbe istovjetne. Međutim, Slavenomakedonci su oduvijek krvarili i stradavali više nego Grci. Njima je oduvijek bilo teže nego nama i to i u toku i nakon ovoga rata [...].«⁵⁰ Objektivno uzevši, general Markos tvrdi da su Makedonci krvarili i stradavali više nego Grci, odnosno da se NOF borio za njihova nacionalna i socijalna prava a ne za nekakve autonomističke ciljeve.

U okviru proklamirane ravnopravnosti DAG-a i PDV, Makedonci su na oslobođenom teritoriju u oblastima Vičo i Gramos praktično ostvarivali svoja nacionalna prava. Bili su potpuno uključeni u organizacije NOF, NOMS i AFZ. Rukovodili su mjesnim i okružnim narodnim odborima, narodnom obranom i pravosudnim organima. Te su organizacije štampale knjige i više centralnih i okružnih listova i časopisa: »Bilten«, »Nepokoren«, »Nova Makedonka«, »Pobeda«, »Zora«, »Edinstvo« i dr. Na oslobođenom teritoriju još u prosincu 1947. bili su organizirani učiteljski tečajevi na kojima je osposobljeno više desetaka učitelja koji su odgajali više od 10.000 učenika u 87 makedonskih škola. Pored takvih značajnih ostvarenja bilo je i propusta i grešaka. Na primjer, usprkos tome što su više od polovice boraca DAG-a bili Makedonci, rukovodeći kadar u jedinicama tako reći potpuno su bili Grci. Do travnja 1949. u Glavnom štabu DAG-a Makedonci nisu imali svoga predstavnika, kao ni u PDV. Na zahtjev makedonskih rukovodilaca u travnju je Paskal Mitrevski postao ministrom za opskrbu u PDV, Vangel Kojčev članom Vrhovnog vojnog vijeća a Stavro Kočevski predsjednik Direkcije za nacionalne manjine u PDV.⁵¹ Više Makedonaca postavljeno je za komandante i komesare većih partizanskih jedinica, ali sve je to postignuto nekoliko mjeseci prije poraza DAG-a.

U toku građanskog rata Makedonci su dokazali da su jedan od glavnih faktora koji omogućava da se DAG uspješno bori protiv monarhofašizma i angloameričkog imperijalizma. Polovica boraca DAG-a (oko 40.000) bili su Makedonci. To znači oko 6—7 posto ukupnog broja makedonskog stanovništva (280.000—300.000) sudjelovalo je u DAG, a od grčkog samo oko 0,40 posto.⁵² Prema ocjeni generalnog sekretara KPG, N. Zaharijadesa na Drugom kongresu NOF-a (ožujak 1949): »Makedonski narod, osobito u rajonima Vičo, dao je u borbama i ono što je imao i nemaio postavši istinska žrtva. Dao je svoju djecu, svoje kćeri, cijelo

⁴⁹ La verité sur la Grèce, str. 150.

⁵⁰ Oskar Davičo, Među Markosovim partizanima, Beograd 1947, str. 96.

⁵¹ Razvitokot na državnosta na makedonskiot narod, Skopje 1968, str. 368.

⁵² N. Pejov: Makedoncite i Građanskata vojna vo Grcija, Skopje 1968, str. 170.

svoje blago. Ta natčovječanska žrtva prouzrokovala je i izvjesne teškoće. 3500 Slavenomakedonaca radilo je na izvođenju fortifikacionih objekata u Vičou pod kišom granata učinivši ga bastionom slobode.⁵³

Makedonska sela u Kosturskom i Lerinskom okrugu u oblasti planina Gramosa i Vičoa bila su uključena u gradnju rovova i cesta za DAG, u transport oružja, u opskrbu hranom i odjećom za borce te u izvršavanje raznih drugih akcija. Zahvaljujući tome, prije svega borbenosti boraca, upravo u tim oblastima DAG je izborio najveće i najuspješnije bitke protiv neprijatelja i postigao najveće uspjehe. U tim borbama, a i zbog bombardiranja, potpuno je uništeno više od 46 makedonskih sela sa 20.913 stanovnika. Dvostruko više sela bilo je djelomično porušeno i totalno opljačkano. Oko 50.000 Makedonaca bilo je prinuđeno emigrirati u socijalističke zemlje, najviše u Jugoslaviju.⁵⁴ Prinudno iseljavanje tolikog broja Makedonaca ostaje za makedonski narod jednom od negativnih posljedica kao rezultat građanskog rata. A ima ih i više.

Rukovodstvo KPG na čelu sa N. Zaharijadesom iskoristilo je Rezoluciju Informbiroa s ciljem da prouzrokuje rascjep u rukovodstvima NOF-a, NOMS-a i AFŽ te da organizira antimakedonsku antijugoslavensku hajku. Tako je svojim glavnim saveznicima udarilo u leđa. U vezi s tim, jedan od njezinih rukovodilaca konstatira: »Rukovodstvo KPG uhvatilo se za optužbe Informbiroa upotrebljavajući 'jugoslavensko pitanje' kao odskočnu dasku u savladavanju vlastite krize, svaljujući na drugoga svoju odgovornost za teški poraz koji je naš pokret doživio 1949, zbog uglavnom pogrešne politike koju je nametnulo to rukovodstvo KPG i demokratskom pokretu u Grčkoj.«⁵⁵ Kasnije je KPG, kao i ostale partije, opozvala svoje klevetničke napade protiv Jugoslavije.

Ukratko, takvi su bili uvjeti i borba Makedonaca za vlastito nacionalno i socijalno oslobođenje u Grčkoj. U tim borbama, vođenim u savezništvu s grčkim progresivnim snagama, Makedonci su uz pomoć makedonskog i svih jugoslavenskih naroda ostvarili značajne tekovine i rezultate, pokazujući tako u praksi da predstavljaju životno sposobnu manjinu koja treba da uživa sva narodnosna i ostala prava.

S makedonskog preveo Ognjen Bojadžiski

⁵³ *Pros ti niki*, 30. VIII 1949, prema N. Pejov, nav. dj., str. 168, 176.

⁵⁴ Spisak uništenih sela daje N. Pejov, nav. dj., str. 174—175, 172.

⁵⁵ A. Papapanajotu, Vistinata za »udarot od grb«, GINI, XIV, 2—3, str. 377, 378.